

Het kloosterkleed van de kruisheren¹ Crosier Habit, by Roger Janssen (2017)

In de constituties van 1248 stond te lezen dat de kruisbroeders-clerici een habijt van ongeschoren wol, een grijs scapulier en een zwarte mantel droegen. Op het scapulier en de mantel werd op borsthoogte een kruis genaaid, waarvan de opstaande balk van rode en de dwarsbalk van witte stof was. De conversen droegen brede en lange scapulieren van zwarte stof over hun kortere grijze scapulieren. Deze laatsten waren aan de achterkant rond en aan de voorkant onderaan spits. Op beide scapulieren werd op borsthoogte het rood-witte kruis aangebracht.

Zes eeuwen later, op het generaal kapittel van 1856, werd de kleding van de clerici en die van de conversen als volgt beschreven. De clerici droegen een habijt van witte wol, reikend tot aan de voeten, aan de voorkant met knoopjes gesloten. Ook de collaar was van witte stof. De scapulieren en de mozetta's waren van zwarte stof. De mozetta met knoopjes moest van voren openvallen zodat het rood-witte kruis goed zichtbaar was. Op de rugzijde van de mozetta werd een stuk van zwarte stof in de vorm van een driehoek of in een meer ronde vorm genaaid als herinnering aan de vroegere capuce. De cingel (met afhangende sjerp) en de bonnet waren van zwarte stof. De kruinschering was die van de religieuzen. Op de priorale feesten droegen de clerici een superplie. De kleding van de lekenbroeders bestond uit een habijt van ruwe zwarte stof en een cingel zonder sjerp. De lekenbroeders droegen geen mozetta. Het scapulier was van voren onderaan spits toelopend en achteraan rond. De cingel droegen zij over het scapulier. Aan de witte boord hadden zij een zwarte collaar. In de winter mochten zij een zwarte mantel dragen, die tot over de knieën rijkte. Ook mochten zij een zwart kalotje dragen.

Het tweede Vaticaans Concilie vroeg in een decreet alle religieuze orden en congregaties om hun constituties te herzien en aan te passen aan de veranderde tijdsomstandigheden. Als gevolg van de secularisering werd de typische kledij van de Orde steeds minder vaak gedragen. In 1980 drongen de constituties er echter op aan tenminste bij het koorgebed het gewaad van de orde te dragen. De lekenbroeders kregen het recht dezelfde kleding te dragen als de clerici.

In de voorbije acht eeuwen werden verschillende veranderingen aangebracht in het kloosterkleed van de Kruisheren.

Het onderkleed

Het onderkleed van de kruisbroeders was van laken (wollen stof). Een wollen of lakens onderkleed op het blote lichaam voelt onaangenaam en vormt een aparte versterving. Vanaf 1357 gaven de generale kapittels aan, dat wie ontslagen wilde worden van het dragen van een wollen onderkleed, daartoe verlof moest vragen aan de prior-generaal of aan de visitator. In 1632 schreef Godfried van Lit, prior in Venlo, dat linnen en andere zachte stoffen het lichaam

¹ We zochten inspiratie bij L. Heere, *Het Kloosterkleed der Kruisheren*. in: *Kruis en Wereld*, jg. 31, 1951-1952, pp. 181-184, 206-210, 248-251 en 267-269; jg. 32, 1952-1953, pp. 20-23, 86-88, 115-123, 149-142, 182-185, 213-216, 240-246 en 271-278; G. Reijners, *De ordeskleding van de kruisbroeders/kruisheren*. in: *Clairlieu*, jg. 59, 2001, pp. 267-286; A. Van de Pasch, *Definities der Generale Kapittels van de Orde van het H. Kruis 1410-1786*. Brussel, 1969, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, XIV + 632 p

verwennen; wollen en harige stoffen op het lichaam dragen is nodig om het lichaam in bedwang te houden. Volgens van Lit mochten ook de beddenlakens niet van linnen zijn, maar wel van laken. In 1652 bepaalde het generaal kapittel dat novicen een wollen onderkleed moesten dragen. In 1658 bepaalde het generaal kapittel dat de kruisheren in de kloosters, waar tot dan toe linnen onderkleding werd gedragen, daarmee mochten doorgaan. De novicen moesten echter een wollen onderkleed dragen. In 1698 visiteerde prior-generaal Pierre Hansotte het klooster St. Agatha. Hij gebod de conventuales wollen onderkleding te dragen. Daarna werd over wollen onderkleding niet meer gesproken op de generale kapittels.

Het pellicium

Over het wollen onderkleed droegen de kloosterlingen een pels of pellicium. Deze pels was vaak een lange jas, die tot aan de enkels reikte. Het bont werd naar binnen gedraaid, want het moest het lichaam tegen koude beschermen. Volgens de constituties van 1248 mochten de kruisheren niet meer dan drie habijten en één pels (voor de winter) hebben of vier habijten zonder pels.

Het habijt

Over de pels werd een wit kleed gegooid, dat superpellitium werd genoemd. Deze superplie bedekte de gehele pels, reikte tot aan de enkels en had zeer wijde mouwen. De geestelijken droegen ze binnen en buiten de kerk. Bij de monniken en kanunniken werd de superplie beperkt tot de dienst aan het altaar en het toedienen van de sacramenten. De Kruisheren trokken een wollen kleed, in witte kleur, over hun pels aan. Dit witte, wollen kleed noemde men habijt.

In de eerste eeuwen werd het habijt door de clerici niet gedragen, wanneer zij voor de dienst aan het altaar de superplie over de pels aantrokken. Het witte habijt stond symbool voor zuiverheid, aldus Petrus Pincharius (+ 1382). De lengte van het habijt symboliseerde voor hem de volharding in de deugden. Evenals een te kort habijt de hele kleding belachelijk maakt, zo gaat heel de goedheid van een mens verloren als hij niet lang genoeg (lees: te kort) volhardt, aldus Pincharius. Aanvankelijk leek het habijt op een zakvormige tuniek. Vanaf 1750 kreeg het enige taille en begon het meer te lijken op de toog van de wereldheren. Voortaan werd het van voren geheel met knopen gesloten.

In de 16de eeuw schaamden sommige kruisheren zich voor hun wit habijt en trokken een zwart kleed van kostbaar laken aan. In de 17de eeuw droegen de kruisheren habijten, waarvan de mouwen gedeeltelijk open stonden. In de 18de eeuw lieten sommige kruisheren zich korte habijten maken, die zij onder gekleurde mantels verborgen. Sommige kruisheren droegen in de 18de eeuw buiten het klooster lekenkleding. In 1736 bepaalde het generaal kapittel, dat reizende kruisheren een zwart pak mochten dragen, maar onder hun jas moesten ze een wit vest hebben, zodat iedereen hen als kruisheren zou herkennen.

Van 1248 tot 1789 bleef gehandhaafd dat elke kandidaat-kruisheer na aanvaarding door het conventskapittel gedurende één of twee maanden in lekenkleding in het klooster verbleef. Dan werd hij gekleed in een zwarte toog, die voor de clerici na twee maanden vervangen werd door een wit habijt. Daarna begon het eigenlijke noviciaatsjaar. De zwarte toog herinnerde aan de zwarte kleding van de seculiere kanunniken, waaruit de kruisbroeders waren voortgekomen.

De conversen droegen een zwart habijt en de donaten droegen een eenvoudig grijs of zwart kleed, dat tot over de knieën reikte. Om de schouders droegen ze een soort kraag van dezelfde stof, die tot op de rug in een punt van minstens twee vingers lengte uitliep (een capuce of

kaproen). Vanaf 1627 mochten de donaten op zon- en feestdagen en bij processies het habijt van de conversen dragen.

De cingel

De kruisbroeders droegen een leren riem: een cingel of gordel. Daaraan hingen ze aanvankelijk (tot aan de zestiende eeuw) in een schede een mes (dat ze aan tafel nodig hadden) en drie sleutels (om hun cel, de kerk en hun boekenkist te openen en te sluiten). Pincharius zag omstreeks 1360 in het mes aan de gordel een symbool van de voorzichtigheid. Een mes snijdt brood en vlees in kleinere porties, zodat ze mond kunnen passeren en niet te groot of te klein zijn. Hetzelfde doet de deugd van voorzichtigheid ten opzichte van de andere deugden: zij zorgt er voor, dat we de diverse deugden in de juiste mate beoefenen en niet zondigen door te veel of te weinig van een bepaalde deugd te beoefenen. Sleutels dienden volgens Pincharius om te sluiten: de eerste om het hart van de wereld af te sluiten, de tweede om de mond te grendelen en de derde om de ogen en oren voor de boze wereld dicht te houden.

Godefridus van Lit schreef omstreeks 1630 dat de cingel, die het habijt tegen het lichaam drukte, de lendenen beteugelde en daarom ook het symbool van de versterving (onthouding en kuisheid) was.

Vanaf 1700 werd de riem vervangen door een sjerp van cheviot met wollen franje. Aanvankelijk werd een gestrikte sjerp gedragen om het habijt, later werd het stijvere model van de Romeinse sjerp aangenomen.

In 1856 werd bepaald dat de lekenbroeders en ook de novicen geen sjerp droegen. Vanaf de twintigste eeuw mochten kruisheren, die een doctoraat behaalden, een tweede sjerp dragen.

Het scapulier

Aanvankelijk was het scapulier een werkschort, dat het habijt bij werkzaamheden moest beschermen. Later verloor men het oorspronkelijk doel uit het oog en ging men het scapulier meer en meer inkorten en versmallen om het als erekleed te dragen. Het ging zelfs zover, dat men het scapulier bij werkzaamheden aflegde om het niet te besmeuren. Wilde men in de Middeleeuwen leken en weldoeners deelgenoot maken aan de goede werken van de kloosterlingen, dan legde de prior hun als uitwendig teken van hun deelgenootschap een verkleind scapulier van de orde op. In de twintigste eeuw werd dit verkleind, wollen scapulier vervangen door een metalen medaille.

Bij de Kruisheren was het scapulier korter dan het habijt en van grijze of zwarte wollen stof. In het ene klooster droeg men zwarte scapulieren, in het andere klooster grijze. Ook de lekenbroeders droegen zwarte of grijze scapulieren, maar de onderreinden mochten niet recht afgeknipt zijn, zoals bij de priesters, maar van voren puntig en van achteren rond. Het scapulier werd door de priesters los boven de cingel gedragen en door de broeders onder de cingel, hetgeen praktisch was bij de handenarbeid.

Pincharius zag in de zwarte kleur van het scapulier de deugd van sterkte, want Aristoteles zou gezegd hebben dat zwarte dieren de sterkste zijn en dat donkere vruchten vaak de rijpste zijn.

Tot 1528 werd over de kleur gediscussieerd. Sommige kruisheren waren gehecht aan het grijze scapulier, omdat ze daarin de kleur van het kruishout van Christus zagen. Anderen beweerden dat het tegen de kloosterlijke armoede was, een kleur te dragen, die niet natuurlijk was. Grijs was kunstmatig in hun ogen. Je kon enkel kiezen uit wit en zwart, want je hebt slechts witte en zwarte

schapen en geen grijze. In 1528 werd opgelegd dat iedereen voortaan een zwart scapulier zou dragen.

De capuce

In de Oudheid droegen reizigers, boeren en werklui in de winter een lange mantel, die voorzien was van een puntmuts of kap. Die muts noemde men caputium en later ook capuce. De capuce werd door de religieuzen nagemaakt in de Middeleeuwen en aan het scapulier vastgenaaid. Deze muts werd op de duur wijder en bedekte de schouders en een deel van de borst. Die wijde vorm was echter niet praktisch, omdat het hoofd te weinig beschutting kreeg. Daarom verdeelde men de muts in tweeën: het deel, dat het hoofd moest omsluiten werd vernauwd en onmiddellijk onder de kin gesloten; de overschietende delen liet men op de schouders en de borst rusten en op de duur maakte men er een soort kraag of kort manteltje van, dat op de rug in een punt eindigde en zo aan de punt van de vroegere kap herinnerde.

De Kruisheren droegen een zwarte capuce. Niet alleen buitenshuis, maar ook in de kille kerken, kwam de capuce goed van pas. In de plaats van de puntvorm kreeg dit hoofddekseel vaak een meer vierkante vorm, soms een gehoornde vorm. Men sprak over een almutium. De onderkant van het schoudermanteltje werd vaak versierd met de staartjes van eekhoorns of hermelijnen.

Bij de Kruisbroeders was de almutium omstreeks 1292 in gebruik, hetgeen blijkt uit de schilderingen op het reliekschrijn van de H. Odilia. Pincharius vermeldde de almutium omstreeks 1362. Zoals het wild, dat het bont voor dit manteltje leverde, zich verborg in spelonken en holen, zo moesten ook de kruisbroeders volgens Pincharius, in de eenzaamheid van hun cel vluchten om de gevaren van de boze wereld te vermijden. Lang bleef dit kledingstuk echter niet ingeburgerd. In 1436 maakten de kruisbroeders van Keulen er gebruik van. In 1632 moest Godefridus van Lit zijn Venlose medebroeders oproepen om de almutium terug in te voeren. De generale kapittels van 1721, 1724, 1727 en 1730 schreven het dragen van de almutium voor. Het dragen van dit manteltje was toen nog gebruikelijk in Frankrijk, elders niet meer.

De mozetta

In de 18de eeuw werd de capuce langzaam maar zeker vervormd naar het model van de mozetta, een schouderkleed dat het midden hield tussen capuce en almutius. De capuce werd tot de ellebogen verlengd en de punt op de rug eraf geknipt, zodat er een elegant klokkend manteltje ontstond, dat aan de voorkant open werd geknipt en van knoopjes werd voorzien. Van zodra de kruisheren de mozetta invoerden, lieten ze ook de kap vallen. Aan de vroegere kap herinnerde een driehoekig stukje stof, dat achter op de mozetta werd genaaid. Ook de naam capuce verdween. De mozetta bleef aan de voorkant open om het rood-witte kruis op het scapulier zichtbaar te laten. De generale kapittels van 1724, 1727 en 1730 stond het dragen van de mozetta alleen aan de prioren toe. Later droegen de priesters de mozetta ook, maar zij mochten de knoopjes niet aanbrengen. Nog later versierden de priesters hun mozetta met knoopjes. Weer later droegen de novicen twee knoopjes.

Het kruis van de orde

De kruisbroeders droegen op de borst een rood-wit kruis. De vorm is enigszins anders dan die van het Maltezerkruis, dat met acht scherpe punten bijna een ster lijkt. Dat van de kruisbroeders

is een breedarmig kruis met halfronde omlijnningen. Pincharius zag in dit kruis de drie goddelijke deugden: in beide helften van de witte balk zag hij Geloof en Hoop; in beide helften van de rode balk zag hij de Liefde tot God en tot de medemens. Anderen beweerden dat het rood en het wit herinneren aan het bloed en het water die uit Jezus' zijde vloeiden na de lanssteek van de hoofdman op Goede Vrijdag. Zo kon men het aflezen uit de bandstempel van de kruisheren van Parijs: Mijn beminde is wit en rood.

De bonnet

Het Romeinse missaal van 1570 schreef voor dat de priester bij het gaan naar het altaar vóór de heilige mis en bij het weggaan erna een bonnet moest dragen. In de Orde van het H. Kruis werd dit voorschrift ingevoerd vanaf het generaal kapittel van 1673. Zes jaar later werd het gebruik ervan aan de prioren van de afzonderlijke kloosters overgelaten. In 1714 waren er nog altijd kloosters waar de kruisheren hun hoofd met de kap dekten in plaats van met de bonnet. In Hoei droeg men in 1721 de bonnet en alle andere kloosters werden uitgenodigd om dit voorbeeld na te volgen.

Zonder bonnet mocht men zijn kamer niet verlaten. Wanneer tijdens de maaltijden gezongen gebeden en geestelijke lezing plaats vonden, moesten de priesters zich met de bonnet dekken.

Iedere priester droeg een bonnet met drie vleugels, doctores droegen er een met vier vleugels.

In 1920 verleende paus Pius XI magister-generaal Henricus Hollmann het voorrecht van het dragen van een parse bonnet. Bij de generaalskeuze in 1948 diende een bonnet als stembus om de stembriefjes te verzamelen. Het was een schuitvormig, breed model

De lekenbroeders droegen geen bonnet. Zij dekten hun kruin met een lage zwarte muts.

De collaar of priesterboord

De eerste vier eeuwen van hun bestaan kenden de kruisbroeders geen collaar. Vanaf de 17de eeuw droegen de kruisheren een linnen boord met zilveren sluiting: een losse linnen boord, die van de tweede helft van de 19de eeuw aan de achterzijde gesloten werd. Na de Eerste Wereldoorlog werden de linnen boord vervangen door een gummi boord. Vanaf de 18de eeuw droegen de broeders eveneens een witte boord.

Het schoeisel

De kruisbroeders/kruisheren droegen witte kousen. Op het generaal kapittel van 1868 kregen ze de keuze tussen witte en zwarte kousen. In de statuten van 1925 werd het dragen van zwarte kousen vastgelegd.

De kruisbroeders/kruisheren liepen tot in de eerste helft van de 16de eeuw op een soort sloffen, halve schoenen, bestaande uit een zool en een voorschoen.

De kruisheren van Keulen droegen in 1624 schoenen, die met ogen versierd werden. Tijdens de visitatie kregen ze het verbod om dergelijke schoenen te dragen. In 1630, tijdens het provinciaal kapittel in Roermond, werd het dragen van opvallend schoeisel verboden.

De koormantel

In het koor en ook op straat droegen de kruisheren een zwarte mantel. Deze koormantel was korter dan het habijt, zodat men steeds een rand wit laken onder de zwarte mantel zag uitsteken. De mantel sloeg tot de borst open. Op de borst stond, vlak onder de capuce, een rood-wit kruisje. Daardoor werd het kruisherenkruisje én op het scapulier én op de mantel gedragen.

De koormantel werd gedragen tegen de kou en werd tevens gebruikt als teken van boete en droefheid. De mantel werd gedragen, onmiddellijk na het feest van Kruisverheffing, wanneer voor de kruisheren de grote vasten begon die tot Pasen duurde. Na Pasen werd overdag geen mantel meer gedragen, behalve voor boeteprocessies en dodenofficies. Op hoogfeesten tijdens de winter, werd de mantel niet gedragen tijdens de Hoogmis en de Vespers. Dan droeg men een wit koorkleed.

Volgens Pincharius deed de zwarte mantel denken aan de dood. De mantel leerde hem, hoe de gedachten aan onze uitersten - dood, hel en hemel - onze ziel steeds moeten omhullen en bezig houden. Van Lit zag in 1632 in de mantel het zwarte baarkleed. De mantel herinnerde de kruisheren daarom dat ze dood voor de wereld waren. In Frankrijk droegen de kruisheren in de 18de eeuw geen zwarte koormantel. Wanneer ze de straat op gingen, zetten ze een priesterhoed op en droegen een elegant zwierende abbé-mantel.

Het superplie

In de Middeleeuwen droegen de kruisbroeders een bijzondere kleding tijdens het koorgebed. Indachtig Christus' vermaning, niet zonder bruiloftskleed op het bruiloftsmaal van Gods Zoon te verschijnen, droegen zij hun *vestis nuptialis*, hun bruiloftskleed, als zij naar de 'bruiloft van Gods Lam' – het getijdengebed – gingen. Over heel hun dagelijkse kleding (habijt, scapulier en capuce) wierpen zij dan een linnen superplie, een lang wit linnen kleed, met wijde mouwen, dat precies tot aan de enkels reikte en niet door de cingel moest worden opgeschort.

Het superplie werd enkel in het koor gedragen, elke dag van Pasen tot Kruisverheffing en tussen Kruisverheffing en Pasen enkel op dubbele en nog hogere feesten.

Pincharius las in het Oude Testament, dat de priesters, iedere keer als zij als officiële vertegenwoordigers van het volk moesten bieden, in het wit gekleed gingen. Daarom zag hij in het witte koorkleed het zinnebeeld van het devote gebed.

In 1417 werd op het generaal kapittel het superplie afgeschaft. Dit verwerkte zo'n groot protest, dat het generaal kapittel van 1418 het weer invoerde. Omstreeks 1600 raakte het dragen van een superplie in onbruik. De generale kapittels van 1612, 1620 en 1773 schreven voor om het superplie in de processies te dragen. Daarna riepen de generale kapittels herhaaldelijk op om het dragen van het superplie in ere te houden, maar de dagelijkse praktijk wees eerder op het niet dragen ervan.

Na 1840 trachtte men het dragen van het superplie in het koor terug in te voeren. De kruisheren droegen het vooral bij het toedienen van de sacramenten, bij feestpreken, sacramentsprocessies en begrafenissen.

De pontificalia

In 1630 verleende paus Bonifatius VIII aan prior-generaal Augustinus Neerius en zijn opvolgers het voorrecht om zijn zwarte capuce in een paarse, groene of blauwe mozetta te veranderen. Bovendien mocht hij mijter, ring en staf voeren. Hij mocht als een bisschop pontificeren en de kruinschering en lagere wijdingen aan zijn onderdanen toedienen. Deze voorrechten geniet de

magister-generaal van de Kruisheren heden nog. In 1924 verkreeg magister-generaal Henricus Hollmann bij zijn zilveren jubileum als generaal het voorrecht om een paarse bonnet te dragen. Het recht om een ring te dragen kwam toe aan abten, kardinalen, prelaten en theologiedoctoren. In de achttiende eeuw vergeleek men de professie van een religieus graag met een huwelijk tussen hem en de kloosterkerk: hij was de bruidegom, de kloosterkerk de bruid. Het professiefest en de priesterwijding werden dan geestelijke bruiloften. Prioren, die zich als bisschoppen in hun kerken en kloosters voelden, begonnen ook ringen te dragen als teken van hun verbondenheid aan hun kerken en kloosters. Sedert de negentiende eeuw draagt enkel de magister-generaal de prelatenring.

Omstreeks 1300 werd het borstkruis het onderscheidingsteken voor een bisschop. In 1630 kreeg de prior-generaal het recht om een borstkruis te dragen. Eerst werd dit kruis gedragen aan een koord, later aan een ambtsketen boven de paarse mozetta.